

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՍԱՅԵԱՅ ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ ԼԱՏԻՆԵՐԷՆ

յիսնամեայ քահանայութեան յոթեանն, որ զքրիստոնեայ աշխարհի համօրէն հրաւիրեց յարգանաց եւ սիրոյ նուիրատուութեամբք՝ ջերմն հաւատոց եւ անքակտելի քրիստոսական սիրոյ եւ միութեան յաղթանակն ցուցանելու առ Սրբազան Աթոռն Առաքելապետին՝ յամենայն դասակարգէ հաւատացելոց, չէր կարող չորրորդէ մեր սրտից եւ զգացմանց եռանդն՝ ըստ մեղում կարի ցուցանելու իբրեւ որդիք առ Ս. Հայրն հասարակաց՝ մեր սիրոյն եւ երախտագիտութեան հետ նաեւ նոր առիթ մը՝ առաւել եւս արծարծելու իւր սէրը առ ոյն ազգն՝ առ որ մինչեւ ցարդ իւր յատուկ սիրոյն մեծամեծ նշաններ տուեր է։ Այո, ԼԵՒՈՆ ԵՐԵՒՏՅԱՆՆԵՐՈՐԻ, իբրեւ նոր ոմն Բենեդիկտոս Դ-ի, գծալիւր աջով եւ յատուկ սիրով զգուեց եւ կը զգուէ զորդիս

արևելեան եկեղեցւոյ անդրանիկ դստերն Հաւատոց՝ Աբգարեան եւ Տրդատեան եւ Լուսաւորչեան սերնդոց. եւ այսօր նոյն մեծախորհուրդ քահանայապետին շնորհիւ հայ ազգութիւնն ունի իրեն փառաշէն սեփական վարժարանն յԱ՛ճն Տիեզերաց, հրաշալի Ֆոխումեամբ զարդարուած ընդարձակ եկեղեցեան եւ վանատեղեաւ, որ կը կրէ գլուխը՝ Երեւանի անունն Լեւոնեան-Հայկական Վարժարան, ուր ինչպէս երբեմն առ նախնեօք միտեցամբ քեաւ. յԱՌԷՆ եւ 'ի Բիւզանդիոն, այսպէս եւ առ մեօք կը դիմեն

հայկազուն սերնդոց ընտիր զաւակունք՝ կրօնից եւ գիտութեան զանձիւք բեղնաւորելու զանձինս եւ զհայրենիս միանգամայն:

Այսպիսի արեւելասէր եւ մանաւանդ հայասէր քահանայապետին յորելեանն, ըստ մեզ, առաւել պատշաճագոյն եղանակաւ չէ կարող տօնել հայ ազգութիւնն, եթէ ոչ առաջի դնելով նմա թէ ոչ անարժան է մեր ազգն իւր սիրոյն եւ ոչ ապերախտ՝ փոխարինելով նմա որդիական սիրոյ հաւատաւիս: Սոյն նպատակաւ հրատարակուած է նաեւ մեր այս տպագրութիւնն, որով անգամ մալ աւելի ցոյց տուած լինիմք գիտ. նուկանն Եւրոպիոյ առջեւ թէ նաեւ ուսումնական ասպարիզի մէջ ոչ փոքր արդիւնք ունի հայ ազգին անցեալն, որ բարբարոս դարերու համայնածախս աւերմունքներէն կորզելով զանգին մատենագրութիւնս Փիլոնի Երբայեցոյ, Եւսեբեայ Կեսարացոյ, Սեբերիանու, Ս. Եփրեմի, Արիստիտայ, մերթ ընդ մերթ ընծայած է 'ի լոյս, լեցնելով կրօնական-պատմական կարեւոր դատարկամիջոցները յընդհանուր մատենագրութեան ազգաց: — Այս դատակարգին կը վերաբերի նաեւ առաջիկայ հրատարակութիւնս Մեկ. նութեանն Եսայեայ մարգարէութեան 'ի Ս. Յովնաննէ Ոսկեբերանէ, որոյ հայ բնագիրն քանի մի ամօք առաջ հրատարակելով առանձին մատենիւ (յամին 1880), այժմ զնոյնն 'ի լատիներէն փոխադրելով՝ կը շնորհեմք 'ի վայելս գիտնականն Եւրոպիոյ: — Հայ բնագրոյն հրատարակութեան ժամանակէն մինչեւ ցայսօր չըստացանք նորագոյն ինչ գիտելիք այս արժանաւոր գործոյն վրայ, ուստի եւ աստ 'ի մէջ կը բերեմք աշխարհաբար լեզուաւ նոյն հրատարակութեան յառաջաբանին մէջ տրուած տեղեկութիւնքն, որք բազմաց անծանօթ լինելով մեք ծանօթացնել կ'ուզենք մեր ընթերցողաց, որոց գիտեմք քանի՜ սիրելի է իւրեանց եւ մեր սրբազան եւ սիրելի նախնի Հարց վաստակոց ներբողեանը լսել:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՌԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹԵԱՆՆ

Շատ ժամանակէ ի վեր կը փափաքէինք հրատարակել Սրբոյն Յովնանու Ոսկեբերանի այս կարեւոր մասն ալ, ի նախնեաց թարգմանեալ, բայց այլ եւ այլ պատճառաւ մեր այս փափաքն մինչեւ ցայժմ չիրագործեցաւ: Եւ գլխաւոր պատճառն, ինչպէս Մեկնութեան թղթոյն Պաղտոսի յառաջաբանին մէջ ակնարկած ենք, այս Մեկնութեան Եսայեայ հին ձեռագրին վիճակն եղաւ. որ մի միայն էր եւ այն լի սխալներով եւ շատ տեղ պակասաւոր: Լսած լինելով կանխած թէ ազգայիններէն մէկունքով այս մատենիս վերաբերեալ հատուածներ կը գտնուին, որ պակաս էին ի մերն, կը յուսայինք օրինակ մը ձեռք բերել, մեր ձեռագրին վրէպակները ուղղել եւ պա-

րտադրելու լեցնելու համար: Բայց մինչեւ ցարդ մեր յոյսն ի զուր ելնելով, որոշելինք այլ եւ անյայտ չպահել ուսումնասիրաց տուլ Եկեղեցւոյ սուրբ հարց մատենագրութեան այս զանձը: Պատշաճութիւնն կը պարտաւորէ ըզմեզ քանի մի տեղեկութիւն գնել հոս նկատմամբ մեր ձեռագրին եւ ներկայ տպագրութեանս, որ եւ կրնայ ուսումնասիրաց օգտակար լինել: Մեր ունեցած միակ օրինակն՝ անթուական է, առանց յիշատակարանաց դրշագրաց (բաց ի միւր, որոյ վրայ յետոյ պիտի խօսիմք) պակասաւոր թէ սկիզբը, թէ մէջը եւ թէ վերջը. ընթերցողն այս պակասաւոր տեղերը նշանակեալ պիտի գտնէ տպագրին մէջ իւրաքանչիւրը իւր տե-

դը: Դրութեան եղանակն և բամբակեայ թուղթն համարել կու տան մեզ թէ ժ. Գարու գրութիւն է: Ուղղագրութեան սխալներէն զատ, շատ տեղ տողերու խառնակութիւն կայ, իմաստներն առանց կապակցութեան բաժանեալ իրարմէ, և այլն. այս պակասութիւններն յայտնապէս ընդօրինակողինն են և ոչ թարգմանչին: Զուգելով ձեռագրին ուրիշ փոքրիկ դիտելի կէտերը նշանել, պիտի խօսիմք արդ նորա օգտակար և շահաւէտ մասին վրայ, որ է հայկական թարգմանութիւնն:

Եւրոպիոյ բանասէրք մինչև ցայսօր այս գործոյս եօթն առաջին զուխները միայն ունէին և ութերորդէն ալ մինչև 14 համար: Հռչակաւորն Մոնֆորթն իւր «Մատենադրութիւն Սրբոյն Յովհաննու Ռսկեբերանի» հաւաքածոյին մէջ այս զուխներուն յաւանական ձեռագիրը մեր առջև կը դնէ՝ հանդերձ լատին թարգմանութեամբ, յաւելլով քանի մի տեղեկութիւն այս Մեկնութեան հարադատութեան վրայ:

Արևմտեան բանասիրաց մէջ Ռսկեբերանի այս մատենագրութեան վրայ ելբեր գլխաւոր խնդիրը կային, այսինքն.

ա. Արդեօք սուրբ Հայրս այս մեկնութիւնն, որոյ քանի մի զուխներն միայն կային ցայսօր, լրացուց եթէ ոչ:

բ. Արդեօք բեմախօսելու համար յօրինեց, ինչպէս իւրօրիշ մեկնութիւնները, թէ առանձին իւր անձին վարժութեան կամ կիրառութեան համար:

գ. Արդեօք յլլատիւք թէ ի կուտանդնուպօլիս գրեց:

Առաջին խնդիրն՝ առ որ բանագէտք բաղասական առուել պատասխան կու տային, արդ հայկական նախնի մատենագրութիւնն բովանդակապէս կը լուծէ, որոյ պահեալ էր ոչ ենթադրութեամբ և կարծեօք միայն հաւաստել, այլ անձխտելի իրաւամբք վրայ լինել եկեղեցւոյ սուրբ վարդապետին այս գործոյս բովանդակութեան մասին:

Դիւրին չէ որոշել թէ արդեօք Սուրբ վարդապետս այս մեկնութիւնը ժողովրդեան առջև խօսած է՝ թէ իւր յատուկ

կիրառութեան համար յօրինած. այս, շատ տեղ կերելի թէ իւր խօսքը առ ունկնդիրս կ'ուղղէ սուրբ վարդապետն (զոր օրինակ, երես 29 տող 11. 34, 20-26. 60, 13-25. 85, 27-30. 127, 32. 131, 23. 139, 32. 140, 1-6. 369, 13 և այլն). այսու հանդերձ Մոնֆորթն կ'ըսէ թէ զթուարին է ինձ ընդունել թէ այժմեան ձեռքերնիս ունեցածն առ բարձրովն նմանն ժողովրդեան խօսած լինի: Զայս կ'ըսէր հռչակաւոր բենեդիկտեանն վերոյիշեալ միայն եօթն և կէս զլուխներն ունենալով, սրչափ աւելի մեծ հաւաստիք պիտի ունենար իւր կարծեաց վրայ հաստատուն մնալու, եթէ ծանօթ լինէրնա իսայեայ մեկնութեան մեր այս շարունակութեան, որ զրեթէ ամբողջ է և ի նախնեաց թարգմանեալ (հաւանականաբար է դարուն): Եւ յիշաւի այս հայկական թարգմանութեան մէջ ալ գրեթէ ամէն երես մանր թաղատութեանց կը հանդիպինք եւսայեայ այլ և այլ բնագրաց ու այլ և այլ թարգմանչաց մեկնութեանց, և այլն, որք յայտնի կ'ընեն, ինչպէս կ'ըսէ Միներ, որ սուրբ Հայրն աւելի մեկնիչ քան ճարտարախօս կ'ուզէ լինել, կամ ըստ խօսից Տիբեհիի «Հմտումն պատմական» — աստուածաբանական քան բարոյագէտս. թէպէտ և այս վերջին մասն ալ ըստ բաւականի ընդարձակ տեղի բռնած է աստ և անդ բովանդակ գործոյն մէջ: — Դոյնապէս և բովանդակ մեկնութեան մէջ ամենեւին յառաջաբան չկայ, զոր սովորաբար ամէն ճառերուն մէջ կ'ընէր Ռսկեբերան, նա որ ճարտարաբանութեան էր և հռետորական կանոնաց հմտ. վերջը յորդարական խօսք ամենեւին չունի և ոչ վառատարութիւն Քրիստոսի կամ Սուրբ Երրորդութեան, որ իւր ընդհանուր սովորութիւնն է ժողովրդեան առջև խօսած ամէն ճառերուն մէջ:

Այս պատճառներէս կ'երևի թէ պէտք է հետեցընել թէ սուրբ Հայրն այս մեկնութիւնս յօրինեւ է իւր անձնական կիրառութեան համար:

Ուզելով արդ քննել երրորդ խնդի-

ըր, այսինքն թէ ուր դրեց սուրբ Հայրն այս մեկնութիւնս, թերեւս վեր 'ի վերոյ ճեպատելով՝ հայ թարգմանութեան ամբողջութիւնն կարծել տայ թէ 'ի կոկիւսն Հայոց լրացուցած լինի նախնաբար սկսած գործը, երբ արքայութեամբ ամպարիշտ կայսրուհւոյն ձեռագր: Բայց եթէ լաւ մտածէ մէկն Սրբայն արքայութեանց միջոց անցուցած կենաց վրայ, որ լի եղաւ տառապանք, զոր և նուիրեցնտանգադարսուրբ հաւատաց քարուղութեան տեղւոյն և չրժակայից անհաւատից, տկար լինելով մարմնով և խիստ ձմեռուան մեծագոյն մասը հիւանդ, և թէպէտ թեմին հայ եպիսկոպոսն Դիոսկորոս սիրալիր ընդունելութիւն քրաւ, այլ այսու հանգերէ կարեօր միջոցեբէն զուրկ, այս բաներս մտածելով կարծեմ թէ ոչ ոք կը համարձակի ըսել թէ սուրբ Հայրն այսպիսի երկասիրութիւն մի, որ կը պահանջէ հանգարտութիւն մտաց և երկար և անխնջ աշխատանք՝ տառապանք լի կենաց միջոց յօրինած լինի: Ուստի յԱնտիոք թէ 'ի կոստանդնուպօլիս գրեց այս գիրքը: Կատարակց կարծիք է 'ի մէջ բանասիրաց թէ յԱնտիոք գրած է. զայս կ'ընդունի նաև թիլլըմն, որ և կ'ըսէ. « Ոչ ոք կը տարակուսի այս մեկնութեանս Ոսկեբերանի լինելուն վրայ, որ աղբիւր է յորդառատ վայելաբանութեան: Հռովմէական պետութեան վրայ գրածները յէջ 9, խիստ լաւ կը յարմարին Ոսկեբերանի ժամանակին նախ քան զամի 377 (Սրբոյն սարկաւազութեանէն 4 տարի առաջ), կարծեմ թէ այս գիրքս յօրինած է կամ՝ յառանձնութեան կամ՝ սարկաւազութեան միջոց. վասն զի անհնարին կ'երևի՝ որ քահանայութեանէն ետքը այնչափ պարսպ միջոց գտած լինի, այսպիսի գործի մը ձեռք զարնելու համար »: Այս խօսից վրայ կը յաւելու Մոնիքոսն. « Թիլլըմնի այս կարծիքը յօժարակամ կ'ընդունիմ: և ստուգելու կարելի է ըսել թէ այս ճառերս յօրինած է նա 'ի վարժութիւն քարոզութեան, մինչդեռ քարուղատութեան պաշտօնը չէր ընդունած

(յիտ քահանայութեան աստիճան ընդունելուն, որ եղաւ 383 տարւոյն մէջ), Միանգամայն կրնանք հաւատուել թէ յԱնտիոք գրած լինի այնու՝ զի բազմաթիւ տեղեր Հրէից դէմ կը խօսի. և նոյն ժամանակ յԱնտիոք 'ի մէջ քրիստոնէից և Հրէից վեճ և հակադասութիւնք կային, զոր գիտենք ոչ միայն իւր ութ ճառերէն, գրեալ ընդդէմ՝ ծիսից և սնտոի աւանդութեանց Հրէից, այլ նաև յԱնտիոք խօսած ուրիշ ամէն ճառերէն: Եւ զարձեալ թողով նաև այս պատճառներս, անհնարին կ'երևի որ Ոսկեբերանն այս մեկնութիւնս յօրինելու այնչափ ժամանակ գտած լինի իւր պատրիարքութեան առնն:

Արդ հարկ է քանի մի խօսք ալ ըսել ցուցնելու համար թէ Եսայիոյ Մեկնութեան շարունակութեան մեր այս ներկայ հրատարակութիւնս՝ Ս. Ոսկեբերանի գրութիւնն է և ոչ ուրիշի:

Առ այս մեր օրինակն ապացոյց մի կ'ընծայէ մեզ, որ չինչանապէս ուր յոյն բնագիրն կը վերջանայ՝ բան մը՝ ցուցնելու թէ շարունակութիւնն Ոսկեբերանն է. մանաւանդ նշանելով թէ յոյն բնագիրն հոն կը գաղտրի, օրինաւոր՝ Մեկնութեան շարունակութիւնը կ'ընէ, յայտնապէս Եսայիոյ 1 զլիսոյն խորագրին մէջ դնելով « Երանելոյն Տեառն Յովհաննու Ոսկեբերանի 'ի մարգարէն Եսայիաս »:

Երկրորդ ապացոյց կրնանք ընդունել զայս, զի այս շարունակութեան մէջ չկայ Ս. Ոսկեբերանի գրութեան ոճոյն կամ՝ աստուածաբանական և բարոյական սկզբանքն և կամ ժամանակին սովորութեանց հակառակ իր մի, մանաւանդ շատ անգամ՝ սուրբ Վարդապետին յատուկ են այն հատուածքն, յորս հասարակօրէն խօսը կը լինի աղօթից, կամ ողորմածութեան, կամ եկեղեցւոյ, կամ մեծատանց պարտուց առ ազգաւորս, հեթանոսաց կրօնից դարչութեան, արքեպիսկոսան, զեղխութեան, կախարհաց և զիւրից խաբէութեան վրայ. և Ս. Ոսկեբերանն՝ որ սովորութիւն ունի իւր այլ գրուածոց մէջ ընդարձակօրէն

ճառելու այս նիւթոց վրայ, նոյնպէս կը խօսի և այս մեկնութեան մէջ. մաշտաւանդ թէ բազմաթիւ հատուածներ կան՝ որք բառ առ բառ համապատասխան են իւր Պաւլոսի թղթոց և Մատթէի մեկնութեան մէջ ըսածներուն: Իւր աստուածաբանական ապացոյցութիւնքն ալ ընդդէմ վաղնիախնեանց, Մարկիոնեանց, Անտիոքեանց և ընդհանուր ընդդէմ Արիստեանց՝ գրիթէ նոյն են իւր ուրիշ մատենագրութեանց մէջ ըրածներուն: Եւ առ այս՝ համոզուելու համար՝ բաւական է միայն քանի մի հատուածներ մեկնութեանն ընդդէմ Անտիոքեանց՝ բաղդատել իւր թիճ ճառից հետ, զորս յատկապէս իրենց դէմ գրեց ¹: Բաց աստի՛ ինչպէս առաջին մասին մէջ շատ անգամ ընդդէմ Հրէից կը ճառէ Ս. Հայրն, այսպէս նաև հայերէն շարունակութեան մէջ ամեննին առիթ չի կորսնցընել ընդդէմ Հրէից եզրակացութիւններ կազմելու և իրենց չարութիւնը յանգիմանելու: Աստ կը նշանակենք զսակաւ հատուածս ՚ի բաղմաց, որ հետեւեալ երեսներուն մէջ կը գտնուին 202, 296, 326, 378, 383, 385, 395 - 397, 413, 432, 440, 473, և այլն, և այլն: Հրէից դէմ այս վիճաբանութեան պատճառը արդէն վերը յիշեցինք:

Եւ որովհետեւ Ս. Հայրն մեկնութիւնս յԱնտիոք գրեր է, Լուկիանոս մարտիրոսի՝ իւր հայրենակցին՝ Ս. Գրոց ըրած նոր թարգմանութիւնը կը պաշտպանէ (երես 132, 134), րոտով թէ ազատ է ամենայն մոլորութենէ և յանիրաւի արհամարհեալ: Եւ այս պաշտպանութիւնս աւելի ևս կ'ապահովէ զմեզ ընդունելու ոչ միայն թէ այս գիրքս Ոսկեբերանի է, այլ նաև թէ յԱնտիոք գրուած է, ուր Լուկիանոս մարտիրոսին թարգմանութեան հարազատութիւնն խնդրոյ նիւթ էր ժողովրդեան մէջ:

Դարձեալ գիտենք որ Ս. Ոսկեբերանի իւր Ս. Գրոց ամենայն մեկնութեանց մէջ միջին շաւղին կը հետեւի ՚ի մէջ երկուս

հակառակամարտ դպրոցոց, որք էին Աղեքսանդրիոյ և Անտիոքայ: Երոց առաջինն տասուածային ներշնչութիւն կ'ընդունէր ոչ միայն Ս. Գրոց իմաստից՝ այլ և ամէն մէկ բառից նկատմամբ, մինչդեռ Ս. Ոսկեբերան կ'աւսուցանէ թէ Ս. Գրոց մէջ առանձին բառերն ներշնչեալ չեն, այլ միայն աստուածաբանական և բարոյական իմաստներն: Բայց և ոչ անտիոքեան դպրոցին կը հետեւի ամենայն մասամբ, ոչ մերժելով բոլորովին Ս. Գրոց այլաբանական իմաստներն, այլ պատուիրելով որ զգուշանան զայնս յաճախելէ և ընդլայնելէ,՝ որովհետեւ այս իմաստքն կարելոր չի համարիր Ս. Գրոց մեկնութեան համար: Այսպէս շատ անգ իմացեայ մեկնութեան մէջ կը խօսի այս նկատմամբ, ինչպէս երբ կ'ըսէ «Այսպէս մտացն կարգի միտ գնեմք, և ոչ բանիցն առացելոց»: — Յորժամ Գիրք այլ ատացիկ բարբառովք զիրս ինչ նշանակիցն, մի միայն և եթ հաստատել կալ, այլ զմտացն զհետ վարել, և ոչ յայլաացիկ բարբառն հաստատել: — Վաչաւապար է ցանկութիւն այնոցիկ, որ զայլաացիկսն հաստատուել կամին, զի մոլորեալ իմն այնու այսր անոր հարկաւ նիցին»: Այսպիսի իմաստովք խօսքեր կը գտնուին 64, 68, 121 և այլն, եւ րեաները: Եւ թէպէտ այս խօսքերս կ'ըսէ Ոսկեբերան, բայց յետոյ յայտնի կը ցուցնէ թէ չ'ուզեր բոլորովին Սուրբ Գրոց մեկնութեանն այլաբանական իմաստները վերցնել. վասն զի յէջ 482 յետ Եսայեայ կ'գլխոյն սկզբնաւորութիւնը մեկնելու, նոյն բնաբանը կը կըրէ կնէ՝ այլաբանական իմաստիւք մեկնելով, թէ «Միտ գիշուք և այլաացիկ բանիցն ա յատի կ'երևի մեզ թէ նախը առջև ունեւում Որդիւնի վեցի՞նանը, շատ անգ կը բաղդաւանէ ՚ի միասին թէ ոչ գոտիոնի, Սիմաքոսի և Եօթանասնեց թարգմանութիւնները. վասն զի ըստ վկայութեան Իսիդորոսի Երուսաղեմացւոյն (իւր Յարոյ) գրոց մեկնութեան մէջ) սուրբ գրոց մեկնուցաց մէջ « Թէ ոչ գոտոս և Սիմաքոս հերոյակական բանին ծառայեցին, իսկ Եօթանասնեքն մոտաց

1. Որոց եօթն միայն հասնիք մեր թարգմաներէն: Թերևս յԱնտիոք իստածներն են:

աստուածային գրոց ծառայեցին և ոչ բանի ք :

Արդ ոչ միայն այս գիտողութիւններով և այլ ևս ուրիշ ապացոյցներով կրճատեմք հաւատուող Եսայեայ մեկնութեան հայերէն շարունակութեան հարազատութիւնը, այլ առ այս չեն պակսիր մեր նախնեաց անսուտ վայելթիւնքն : Այսպէս Դաւիթ վարդապետ 'ի ժԻ դարու, իւր վարդապետին Պետրոսի յորդորմամբ Սուրբ Հարց գրուածոց ծաղկաբաղ ընելով՝ Եսայեայ մեկնութիւնը պրեց, և շատ տեղ Ս. Եփրեմի և Ս. Կիրիլի Ալեքսանդրացւոյ և ուրիշ Հորց հատուածներուն հետ, կը զնէ նաև ամբողջական բառ առ բառ հատուածներ Եսայեայ այս մեկնութեանէս՝ Ոսկեբերանի անուամբ : Նոյնպէս նոս հոչաւոր վարդապետն Գեորգ Սկեւռացի ժԻ դարուն վերջերը, Եսայեայ մեկնութեանը մէջ, զոր Հայոց միայնակեաց թագաւորին Հեթմայ Ժամանակ գրեց (1289 — 1305) բազմաթիւ տեղեր հատուածներ կը յիշատակէ այս մեկնութեանէս Ոսկեբերանի անուամբ :

Բաց 'ի այս երկու վերոյիշեալ անձանց, ուրիշ ծանօթ վարդապետ մ'ալ Գրիգոր Տաթևացի, չորեքտասաներորդ դարուն վերջերը, Եսայեայ մարգարէութեան մեկնութիւն մը գրեց, հաւաքելով իւր վարդապետին Յովհաննու Որոտնեցւոյ՝ Կախիկ մակտնուանելոյն հատուածները, յորում գրեթէ մեր այս Եսայեայ մեկնութեան շուրջին կը հետևի թէ առաջին և թէ երկրորդ մասին մէջ, այլ առանց յիշատակելու Ս. Ոսկեբերանի՝ անունը : — Դարձեալ ուրիշ վկայութիւն մ'ալ են այն հատուածներն՝ զորս այս մեկնութեանէս քաղեալ՝ յանուն Ոսկեբերանի՝ մեր ճառընտրաց մէջ կը գտնենք, սրոյ տարբերութիւնքը տպագրութեանս վերջը գրինք, բովանդակաւ նիւթոց և անուանց ցուցակաց հետ :

Կը համարիմք թէ վերոյգրեալ տեսութիւնք և վկայութիւնք կը զօրեն փոքր 'ի շատ համոզելու զմեզ թէ Եսայեայ մեկնութեան այս շարունակութիւնն

յիշուի Ս. Յովհան Ոսկեբերանի լինի, Էւ արդարեւ իսկ, իթէ մէկն ստուգիւ ընդունի թէ առաջին մասն՝ որոյ յոյն բնագիրն կայ՝ Ոսկեբերանի է, և ծանօթութիւն ունենայ մեր գրութարին, չի կրնար բնաւ երկայայլ թէ առաջին մասին հայկական թարգմանութիւնն կատարելապէս կը համաձայնի լեզուին ոճով երկրորդ մասին հետ, որ իւր շարունակութիւնն է : Սրբոյն Ոսկեբերանի մատենագրութեանց հայ թարգմանչին ոճն, որ է դարուն կը վերաբերի և հայկական մատենագրութեան սակեղարն կը կազմէ, այնպիսի բնագործին կը կրէ՝ որ անհնարին է այլոց հետ չլիթել. այնպէս որ եթէ ուրիշ ապացոյց մ'ալ չունենայինք, միայն հայկական թարգմանութեան առաջին մասին երկրորդին հետ բաղդատութիւնն, ինչպէս և Ոսկեբերանի ուրիշ գրութեանց հետ, բաւական պիտի լինէր հաւատարմութեւ թէ բովանդակն 'մի և նոյն հայկաբան ճարտար և հմուտ գրչի գործ է :

Եթէ կը զանուի կարևոր տարբերութիւն մը 'ի մէջ առաջին մասին և այս շարունակութեանս՝ այս միայն է, որ առաջնոյն մէջ երբեք չեմք հանգիպիր Սկիւղասայ, Սիմաքոսի և Թեոդոտիոյնի թարգմանութեանց բաղդատութեանց, մինչդեռ երկրորդին մէջ ամենառատ են : — Իմ կարծիքս է այս նկատմամբ որ Ս. Ոսկեբերան իւր մեկնութեան երկու մասունքն այլ և այլ ժամանակ գրած է, թէպէտ երկուքն ալ յԱնտիոք՝ Կոստանդնուպոլսի սյանրիարքական գահուն վրայ բարձրանալէն առաջ, և թերևս ժամանակին զանազանութիւնն՝ երկու մասանց մէջ այս յիշեալ տարբերութեան առիթ տուած լինի : Դարձեալ թէպէտ առաջին մասին մէջ Սկիւղասայ, Սիմաքոսի և Թեոդոտիոյնի անուանց չեմք հանգիպիր, բայց կայ երբայակաւ և տարրի բնագրին հետ բաղդատութիւն մը (տես երես 112) . երբայական բնագիրն կը յիշուի դարձեալ հայկական շարունակութեան մէջ շատ անգամ, իսկ ասորին աստ մի անգամ միայն. այլ թերևս Ս. վարդապետն 'ի մէջ բերած բնա-

դրաց թուոյն մէջ լռելեայն իմացընել կ'ուզէ զայն երբ կ'ըսէ ստէպ այլ մեկնիւք առեւն կամ պարզաբար՝ իսկ այլք առեւն կամ ունիւն այսպէս, և այլն:

Կայ նաև ուրիշ կարևոր կէտ մ'ալ այսմեկնութեան հայերէն շարունակութեան մէջ, որ է օրինակողին մի միայն ծանօթութիւնն հայերէն ձեռագրին մէջ, ուր կը լիննայ յոյն բնագիրն Եսայեսայ ամբողջ եօթն գլխոյ և ութերորդէն մինչև 11 համար. և այսպէս կը գրէ « Մինչև ցայս վայր դուռ Իւրովք ձեռք գրեալ՝ երանելոյն Գովհաննու յունարէն » . և յետ այս ծանօթութեան՝ օրինակողն նոր երես մը կը սկսի և 11 համարոյն մեկնութիւնը կը շարունակէ, առանց փոխելու ոչ զգիր, ոչ զթուղթ և ոչ զթանաք:

Այս ծանօթութիւնէն հետագոյ հետևութիւնները կը քաղեմք. Ա. Թէ՛ ուրեմն մեր նախնեաց ժամանակն ալ Ոսկեբերանի մեկնութեան յունարէն բովանդակ գիրքը կորսուած էր, և յետոյ դառնուեցաւ միայն իւր ձեռագրին մաս մը, այն որ մինչև ցարդ յոյն լեզուով ալ կայ. — Բ. Թէ՛ յոյն բնագրին կորսուելէն առաջ, բովանդակ այս մատենագրութիւնս թարգմանեալ է հայերէն Եղարուն մէջ, Սրբոյն միւս գործոց հետ. և այս հետևութիւնս կը զօրանայ՝ մեկնութեանս հայերէն լեզուին վայելչագարդ ոճէն, յար և նման Սրբոյն ուրիշ մատենագրութեանց թարգմանութեան: Գ. Կարելի է համարել թէ՛ Ս. Ոսկեբերան չուզելով ժողովրդեան հրատարակել կենդանութեան ատեն այս գործս, իւր կիրառութեան համար և՛ ի վարժութիւն քարոզութեանց յօրինած լինելով, արարանաց ժամանակն ալ իւր քովը պահած է. և յետ՝ իւր փառաւոր մահուան մեր թարգմանիչը նորա միւս մատենագրութեանց հետ այս մեկնութիւնս ալ թարգմաններ են: Բայց քիչ ատենէն Հայոց բազմազգի թշուառութեանց, տառապանաց և հարածանաց միջոյ, Հայաստանի քաղաքական և կրօնական մեծամեծ յեղափոխութեանց

պատճառաւ, որ է դարուն վերջին կիսուն հանդիպեցան՝ Պարսից և ուրիշ բարբարոս ազգաց ձեռք, կորսուած լինին յունարէն սակաւաթիւ օրինակներն՝ Սրբոյն իսկագիր օրինակին հետ ՚ի միտսին. և գուցէ յետ երկար ժամանակաց, (թերևս այս ծանօթութիւնս զրոյն կենաց միջոց, որ է ԺԲ դարուն կամ աւելի ևս առաջ), դառնուելով յոյն բնագրին առաջին մասն միայն, որ բոտբայտարութեան ծանօթութեանն՝ թուի լինել Սրբոյն ձեռքով գրուած օրինակին՝ զոր հիմա ձեռքերնիս ունինք, թէ՛ Հայք և թէ Գոյք բազմութիւն օրինակութիւններ ըրին. և այս բարեբախտ դէպքս է թերևս որ կը նշանէ զօրծոյս ժամանակակից օրինակողն՝ Եսայեսայ Մեկնութեանս հայերէն թարգմանութեան մէջ:

Այս մեկնութիւնս ուրեմն, զոր մենք առաջին անգամ կը հրատարակեմք յառուն Ս. Գովհաննու Ոսկեբերանի, ստուգիւ իրեն կը վերաբերի, որովհետև զայս կը հաւատան մեզ թէ՛ նախնի ժամանակաց միաբերան վկայութիւնք, թէ՛ ներքին և պատմական բազմութիւն ընծայութիւնք, թէ՛ Ոսկեբերանի և թարգմանչին ոճն, թէ՛ հուսկ ուրեմն մատենիս պարունակութիւնն, որ արեւելեան եկեղեցւոյ Ս. Հայրապետին խորին հրամանութեան և մեծափառ համբաւոյն անարժան չէ ամենեւին:

Ուստի մենք հայերէն ձեռագրին ներկայ հրատարակութիւնս կը նուիրենք մեր ազգին՝ յօգուտ հոգևոր և ուսումնական, և ՚ի փառս հրաշալի հանճարոյ Սրբոյն, թէպէտ մեր ընծայած փառաց անկարօտ է, և ՚ի պարծանս մեր Սուրբ Թարգմանչոյ, որք այսպիսի սրբանուէր հանճար մը յարգեցին և սիրեցին, որք և յետ բազմութիւն դարուց՝ դեռ ևս կը հնչեցընեն մեր ականջաց մէջ եկեղեցւոյ սրբազան Դեմսութեան Ս. Ոսկեբերանի հրաշալի խօսից արձագանգը՝ մեր հինգերորդ դարուն սակերարբաւ հայկական լեզուաւ:

Հ. Ա. ՏԻՐՈՅԵԱՆ